

УДК 37.032:355.23:351.746.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/32.214695>**Валентина МІРОШНІЧЕНКО,***orcid.org/0000-0002-3931-0888**доктор педагогічних наук, професор,**начальник кафедри педагогіки та соціально-економічних дисциплін**Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького**(Хмельницький, Україна) mvi_2016@ukr.net*

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ «ГРУПОВОГО ОБГОВОРЕННЯ» ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ ІЗ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Стаття присвячена обґрунтуванню доцільності використання методу «групового обговорення» для проведення занять із гуманітарних дисциплін у вищому військовому навчальному закладі. Автором з'ясовано необхідність активізації самостійної навчально-пізнавальної діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання гуманітарних дисциплін. Для активізації освітнього процесу пропонуються різноманітні підходи. Індивідуальні заняття розглядаються як вид навчального заняття, який передбачає створення умов для якомога повнішої реалізації творчих можливостей здобувачів вищої освіти через індивідуально спрямований розвиток їх здібностей, науково-дослідну роботу і творчу діяльність.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури основними видами індивідуальних завдань визначено такі, як:

- індивідуальне навчальне завдання (конспект із теми, реферат, критична стаття, есе, розрахунково-графічна робота, бібліографічний опис, розробка навчальних або тестових завдань тощо);
- індивідуальне навчально-дослідне завдання (курсова робота (проект));
- індивідуальне науково-дослідне завдання (кваліфікаційна робота).

Одним із методів проведення індивідуальних занять із гуманітарних дисциплін є метод «групового обговорення». Метод «групового обговорення» трактується як інтегрований (комплексний) метод, оскільки передбачає здійснення навчання за певними темами-комплексами, що містять матеріали суміжних предметів. Саме тому цей метод є ефективним для вивчення гуманітарних дисциплін.

З'ясовано, що використання цього методу сприяє отриманню знань, умінь і навичок, розвитку професійних компетентностей, надає можливість майбутньому офіцеру-прикордоннику самореалізуватися як професіоналу.

Автор виділяє такі основні фактори розвитку активності під час групового обговорення і в самостійній пізнавальній діяльності курсантів, як: організаційна злагожденість і недопущення стресів в освітньому процесі; наявність конкретної мотивації навчання та стимулів для її реалізації; позитивний соціально-психологічний клімат у військовому підрозділі; об'єктивний підхід до оцінювання результатів навчання з гуманітарних дисциплін.

Ключові слова: метод «групового обговорення», гуманітарні дисципліни, навчально-пізнавальна активність, індивідуальні заняття, майбутні офіцери-прикордонники.

Valentina MIROSHNICHENKO,*orcid.org/0000-0002-3931-0888**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,**Head of the Pedagogy and Social and Economic Disciplines Department**National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi**(Khmelnysky, Ukraine) mvi_2016@ukr.net*

USING THE METHOD OF “GROUP DISCUSSION” FOR CONDUCTING CLASSES IN THE HUMANITIES

The article is devoted to the substantiation of the expediency of using the method of “group discussion” for conducting classes in the humanities in a higher military educational institution. The author clarifies the need to intensify the independent educational and cognitive activities of future border guards in the process of teaching the humanities. Various approaches are proposed to intensify the educational process. Individual classes are considered as a type of training session, which provides for the creation of conditions for the fullest realization of creative opportunities of higher education seekers through individual-oriented development of their abilities, research and creative activities.

Based on the analysis of psychological and pedagogical literature, the main types of individual tasks are:

- individual educational task (abstract on the topic, abstract, critical article, essay, calculation and graphic work, bibliographic description, development of educational or test tasks, etc.);
- individual educational and research task (course work) (project);
- individual research task (qualification work).

One of the methods of conducting individual classes in the humanities is the method of "group discussion". The method of "group discussion" is interpreted as an integrated (complex) method, as it involves the implementation of training on certain topics-complexes that contain materials of related subjects. That is why this method is effective for the study of the humanities.

It was found that the use of this method contributes to the acquisition of knowledge, skills and abilities, the development of professional competencies, provides an opportunity for future border guards to self-realize as a professional.

The author identifies the following main factors in the development of activity during group discussion and independent cognitive activity of cadets in general: organizational coherence and prevention of stress in the educational process; availability of specific motivation for learning and incentives for its implementation; positive socio-psychological climate in the military unit; an objective approach to assessing learning outcomes in the humanities.

Key words: *method of "group discussion", humanitarian disciplines, educational and cognitive activity, individual lessons, future border guards.*

Постановка проблеми. Нові концептуальні положення організації вищої військової освіти в Україні передбачають пріоритет навчання, орієнтованого на саморозвиток, самоосвіту і самореалізацію фахівця. Усвідомлення цього потребує організації у вищих військових навчальних закладах якісної підготовки майбутніх офіцерів, яка залежить не лише від оволодіння знаннями, але й від їх постійного оновлення, неперервного професійного зростання. Одним із підходів до вирішення цього питання, який пропонується представниками сучасної психолого-педагогічної науки (Вербицкий, 1986: 14), є наближення навчального процесу до майбутньої професійної діяльності з її проблематикою та ситуаціями, тобто відтворення у навчанні предметного і соціального контекстів майбутньої професійної діяльності.

Аналіз досліджень. Проблема викладання гуманітарних дисциплін у вищій школі становить значний інтерес для науковців. Велике значення у цьому розумінні мають праці педагогів (А. Алексюк, Я. Бурлака, В. Лозова, П. Підкасистий, В. Сластьонін та ін.) і психологів (П. Гальперін, В. Рибалка, С. Рубінштейн, Н. Тализіна та ін.). Різноманітні аспекти підготовки фахівців у вищих військових навчальних закладах розглядалися О. Діденком, А. Галімовим, М. Нещадимом, О. Торічним, В. Ягуповим та ін. Висновки та положення, зроблені цими та іншими вченими, мають велику наукову цінність для нашого дослідження. Але у наукових працях останніх десятиліть не відображена проблема дослідження вибору методів навчання для проведення занять із гуманітарних дисциплін.

Метою статті є обґрунтування доцільності використання методу «групового обговорення» для проведення занять із гуманітарних дисциплін у вищому військовому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Вивчення вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що метод «групового обговорення» розглядається дидактами як інстру-

мент розвитку у студентів здатності самостійно, творчо вирішувати проблеми, які постають у їхній майбутній фаховій діяльності (Шимкова, 2014: 9). У зв'язку з цим у студентів намагаються розвивати «почуття проблеми», критичне мислення, вміння імпровізувати, самостійно вирішувати складні питання (Сулим, 2005: 134).

Під час дослідження ми переконалися в доцільності та необхідності активізації самостійної навчально-пізнавальної діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання гуманітарних дисциплін. Ці дисципліни надають можливість курсантам не лише отримати знання, сформувані вміння та навички, необхідні для подальшої професійної діяльності, але й розвивати загальні життєві компетентності. До гуманітарних навчальних дисциплін, що мають найбільший потенціал щодо розвитку загальних життєвих компетентностей, формування світогляду майбутніх офіцерів-прикордонників, на нашу думку, належать «Історія України», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Соціологія, етика, естетика, релігієзнавство», «Філософія», «Педагогіка і психологія». Це переважно навчальні дисципліни загальнонаукової компоненти, яка в навчальному плані спеціальності «безпека державного кордону» містить 42 кредити, «психологія» – 40 кредитів.

Вивчення гуманітарних дисциплін забезпечує формування у майбутніх офіцерів-прикордонників таких загальних компетентностей, як:

- здатність до абстрактного мислення, аналізу, синтезу та прогнозування;
- здатність застосовувати набуті знання у практичних ситуаціях професійної діяльності;
- здатність спілкуватися із представниками інших професійних груп різного рівня;
- здатність вчитися й оволодівати сучасними знаннями;
- здатність до адаптації та дії в новій ситуації, бути критичним і самокритичним;
- здатність планувати й управляти часом, приймати обґрунтовані рішення;

– вміння виявляти, ставити та вирішувати завдання, застосовувати знання у процесі професійної діяльності у практичних ситуаціях, розуміти і використовувати ідеї та думки, генерувати нові ідеї;

– здатність до цінування та поваги різноманітності й мультикультурності, мотивувати людей і рухатися до спільної мети;

– здатність діяти соціально відповідально та свідомо на засадах патріотизму і державності, володіти громадською позицією, що ґрунтується на демократичних переконаннях, гуманістичних та етичних цінностях тощо.

Для активізації освітнього процесу використовуються різноманітні підходи. Так, наприклад, «технократична педагогіка» пропонує формувати на кожному етапі навчання конкретні цілі з метою активізації пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти. Цьому, на нашу думку, сприяє організація освітнього процесу відповідно до принципів професійної мотивації та потреб особистості. Основними факторами, які мотивують здобувачів вищої освіти до пізнавальної діяльності, є: важливість предмета для професійної підготовки й усвідомлення теоретичної та практичної значущості тематики занять; висока педагогічна майстерність викладання дисципліни.

Існує думка, що ефективність фахової діяльності викладача закладу вищої освіти визначається його активною взаємодією зі студентами, реалізацією ним доцільних психолого-педагогічних впливів, які сприяють якісному оволодінню студентами сучасними фаховими знаннями, вміннями та навичками, а також формуванню в них особистісних якостей і властивостей, необхідних для майбутньої професійної діяльності, суспільного та громадського життя (Терлецька, 2014: 88).

Кожний вищий військовий навчальний заклад створює свою базу інноваційних методик, що найбільш часто використовуються, з урахуванням специфіки особливостей спеціальностей, фахівців із яких готує конкретний навчальний заклад, науково-педагогічного складу, контингенту здобувачів вищої освіти, матеріально-технічного забезпечення та ін. Сукупність цих методик утворює методичну скарбницю як кожного конкретного вищого військового навчального закладу, так і національної вищої школи загалом, що свідчить про кропітку роботу щодо утвердження європейських якостей у вищій освіті України.

У цьому контексті доречним є досвід використання низки інноваційних методик і методів при проведенні індивідуальних занять із гуманітарних дисциплін із курсантами Національної академії

Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, котрі навчаються за спеціальностями «безпека державного кордону», «правоохоронна діяльність», «філологія», «психологія», «автомобільний транспорт», «телекомунікації та радіотехніка».

Як зазначено в «Положенні про організацію освітнього процесу в національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького», індивідуальні заняття – це вид навчального заняття, який передбачає створення умов для якомога повнішої реалізації творчих можливостей здобувачів вищої освіти через індивідуально-спрямований розвиток їхніх здібностей, науково-дослідну роботу і творчу діяльність. Види індивідуальних навчальних занять визначаються індивідуальним навчальним планом здобувача вищої освіти (Положення про організацію, 2018: 35).

Причому не слід ототожнювати індивідуальні заняття та індивідуальну роботу. Індивідуальна робота у структурі навчального навантаження курсанта (слухача, студента) за системою ЄКТС розглядається як один із основних компонентів освітньої діяльності.

Індивідуальна робота курсанта (слухача, студента) є формою організації освітнього процесу, яка передбачає створення умов для якнайповнішої реалізації творчих можливостей студентів через індивідуально спрямований розвиток їхніх здібностей, науково-дослідну роботу і творчу діяльність. Час, відведений для індивідуальної роботи курсанта (слухача, студента), регламентується навчальним планом.

Індивідуальна робота направлена на виконання індивідуальних завдань.

У «Положенні про організацію освітнього процесу в національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького» згадуються також індивідуальні завдання – вид організації навчання, котрий має на меті поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які курсанти (слухачі, студенти) отримують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці. Індивідуальні завдання курсанти (слухачі, студенти) виконують самостійно під керівництвом викладачів. Зазвичай індивідуальні завдання виконуються окремо кожним курсантом (слухачем, студентом). У тих випадках, коли завдання мають комплексний характер, до їх виконання можуть залучатися кілька курсантів (слухачів, студентів). Курсанти (студенти) отримують індивідуальні завдання, але допускаються різні варіанти виконання цих завдань.

Кожен курсант має не просто впоратися із завданням, але й пояснити, чому саме такий варіант, які теоретичні знання були використані. Необхідно вислухати думку кожного учасника, обґрунтування кожним своєї позиції, здійснити обговорення питань і дійти певного висновку.

Структура індивідуального завдання визначається кафедрою. Індивідуальні заняття з певної навчальної дисципліни проводяться з одним або декількома студентами за окремим графіком, затвердженим деканом факультету з метою підвищення рівня їхньої підготовки та розвитку індивідуальних творчих здібностей. Контроль за дотриманням графіка покладається на деканат факультету.

Як вид занять індивідуальне заняття характеризується значною ефективністю в навчанні курсантів завдяки тому, що дозволяє широко застосовувати інтерактивні методи та методичні прийоми. Відомо, що особливістю останніх є спонукання учасників освітнього процесу до активності та взаємодії (ділова гра, розігрування ролей, аналіз конкретних ситуацій, проблемне заняття тощо).

Курсанти (студенти) можуть отримати різні види індивідуальних завдань: індивідуальне навчальне завдання (конспект із теми, реферат, критичну статтю, есе, розрахунково-графічну роботу, бібліографічний опис, розробку навчальних або тестових завдань тощо); індивідуальне навчально-дослідне завдання (курсору роботу (проект); індивідуальне науково-дослідне завдання (кваліфікаційну роботу).

Як відомо, групове обговорення певного проблемного питання може набувати вигляду групової дискусії з розподіленими ролями (коли учасникам призначаються різні ролі та ставляться різні цілі), а також групової дискусії з нерозподіленими ролями (коли відбувається колективний розгляд запропонованого проблемного питання, внаслідок якого має бути прийняте єдине рішення). Метод «групового обговорення», який нами пропонується для проведення гуманітарних дисциплін, не виключає будь-якої зі згаданих форм дискусії, але перевага надається другій.

За визначенням Г. Олпорта, зріла особистість – це особистість, котра активно володіє своїм оточенням, має стійку єдність особистісних рис і ціннісних орієнтацій і спроможна сприймати світ і себе (Будіянський, 2008: 133). У контексті нашого дослідження майбутній офіцер-прикордонник – зріла особистість – володіє ситуацією на прикордонній території, має єдність професійних знань, особистісних переконань, ціннісних орієн-

тацій, тож повинен уміти вислухати думки колег, здійснити аналіз професійної ситуації, прийняти рішення під час виконання завдань оперативно-службової діяльності.

Методика підготовки та проведення індивідуального заняття має багато спільного з методикою підготовки та проведення семінарського заняття. Індивідуальні заняття, як і семінарські, проводяться з навчальною групою курсантів, і їхньою метою є детальне вивчення теоретичних аспектів змісту теми, а також вдосконалення навичок роботи з нормативними документами та хрестоматійним матеріалом. Одним із методів проведення індивідуальних занять із гуманітарних дисциплін є метод «групового обговорення». Виховними цілями такого заняття можуть бути: виховання гордості за свою Батьківщину, належності до прикордонного відомства України; виховання потреби до вивчення програмних питань із дисциплін як необхідних елементів загальноосвітньої підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників; розвиток професійної інтелектуальної відповідальності, чесності, сумління та доброзичливості; сприяння утвердженню громадянського покликання; виховання наполегливості в долатті труднощів, професійної культури загалом.

Курсанти навчальної групи розсідаються по групах із 5–6 чоловік. Кожна група отримує завдання – одне з навчальних питань за планом заняття – і починає його групове обговорення протягом 10–15 хвилин. Курсанти не використовують підручників, але можуть працювати з конспектами та хрестоматійним матеріалом. Викладач надає допомогу курсантам, за необхідності консультує їх із проблемних питань. Курсанти роблять записи в конспектах. Коли групове обговорення закінчується, по одному курсанту з кожної групи пересідають за першу парту і письмово викладають свої думки за результатами групового обговорення. У цей час починається усне опитування. Від кожної групи (за бажанням курсантів чи за вимогою викладача) один представник відповідає на запитання, що обговорювалося. Викладач уважно стежить за відповіддю, за ходом його думки, помічає недоліки, які допускає доповідач під час відповіді, занотовує їх, оскільки в разі не грубих помилок у доповіді не рекомендується перебивати доповідача. Решта курсантів уважно слухають у готовності доповнити відповідь. Після закінчення відповіді на поставлене питання викладач дає змогу іншим курсантам за їхнім бажанням доповнити відповідь доповідача, поставити йому додаткові запитання, уточнити найбільш важливі моменти за змістом відповіді, виправити за необхідності,

якщо доповідач помилився чи був неточним під час відповіді. Після відповіді курсанта викладач ставить проблемні питання й організовує дискусію за безперервної та максимальної уваги та високої активності курсантів. За відсутності доповнень викладач викликає для відповіді на нерозкриті аспекти питання іншого курсанта із групи, яка обговорювала це питання, за списком класного журналу.

Згідно із класифікацією інноваційних методів навчання, запропонованою В. Морозовим, останні поділяються на проєктні, лабораторні та інтегровані (Морозов, 2014: 37). Метод «групового обговорення» є інтегрованим (комплексним), оскільки передбачає здійснення навчання за певними темами-комплексами, що містять матеріали суміжних предметів. Саме тому цей метод є ефективним для вивчення гуманітарних дисциплін. Так, наприклад, обговорюючи проблемний матеріал навчальної дисципліни «Педагогіка та психологія», курсанти мають змогу застосовувати теоретичні знання з «Історії України», «Філософії», а також практичні уміння щодо роботи з нормативними, у т. ч. відомчими, документами та історичними джерелами, хрестоматійним матеріалом.

Отже, використання методу «групового обговорення» відповідає головному призначенню індивідуального заняття – закріпленню, поглибленню та розширенню знань, одержаних слухачами на лекціях, під час роботи з підручниками, законодавчою базою, хрестоматійним матеріалом, розвитку самостійного професійного мислення, комунікативних умінь і навичок, що є важливим для формування професіоналізму майбутнього офіцера-прикордонника.

Безумовно, успішне запровадження інноваційних методик навчання гуманітарних дисциплін вимагає системної роботи, для якої необхідно, по-перше, переглянути потенційні можливості підвищення кваліфікації (стажування) науково-педагогічних кадрів із метою удосконалення їхньої готовності до діяльності за умов інноваційного навчання; по-друге, створювати у вищому військовому навчальному закладі умови, наближені до реальних умов професійної діяльності, адже для педагога можливо діагностувати індивідуальну готовність курсанта до «групового обговорення» лише тоді, коли кожен курсант матиме

усвідомлене ставлення до змісту навчального матеріалу. Крім цього, важливо, щоб був не лише міжпредметний зв'язок, але і зв'язок між викладанням кожного предмета з виховною роботою в підрозділах, розвиток активності курсантів під час підготовки до занять із гуманітарних дисциплін. Основними факторами розвитку активності під час групового обговорення і в самостійній пізнавальній діяльності курсантів загалом, на нашу думку, є: організаційна злагоженість і недопущення стресів в освітньому процесі; наявність конкретної мотивації навчання та стимулів для її реалізації; позитивний соціально-психологічний клімат у військовому підрозділі; об'єктивний підхід до оцінювання результатів навчання з гуманітарних дисциплін. Для цього під час підготовки до проведення заняття з використанням методу «групового обговорення» важливо враховувати кількісний склад курсантів (студентів) – учасників заняття, їхні вікові, соціальні, гендерні характеристики, рівень теоретичних знань із гуманітарних дисциплін, навчально-пізнавальну активність на інших видах занять із гуманітарних дисциплін, соціально-психологічний клімат у військовому підрозділі, чинники, що його формують, враховувати готовність викладача до використання цього методу.

Висновки. Отже, у процесі проведення занять із гуманітарних дисциплін у вищому військовому навчальному закладі доцільним є використання методу «групового обговорення». Використання цього методу сприяє отриманню знань, умінь і навичок, розвитку професійних компетентностей, що дасть можливість майбутньому офіцеру-прикордоннику самореалізуватися як професіоналу та сформувати загальні життєві компетентності як міцне підґрунтя для досягнення успіху, у т. ч. професійного. Це відповідає завданню вищої освіти: сприяти перетворенню мети навчання на засіб розвитку пізнавальних можливостей курсанта, а його самого – на суб'єкта свого професійного розвитку.

Перспективним напрямом подальшого дослідження зазначеної проблеми є з'ясування доцільності використання методу «групового обговорення» у процесі викладання загальновійськових і спеціальних дисциплін у вищому військовому навчальному закладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вербицкий А. А., Нечаев Н. П. Педагогика, психология и задача совершенствования учебного процесса в вузе. *Основы педагогики и психологии в высшей школе*. Москва, 1986. С. 13–23.
2. Шимкова І. В. Організація самостійної навчально-пізнавальної діяльності майбутніх учителів технологій у процесі вивчення фахових дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2014. 20 с.
3. Сулим І. Ф. Структурування змісту освіти в процесі організації самостійної поза аудиторної роботи студентів педагогічних коледжів США. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка і психологія*. 2005. Вип. 13. С. 133–135.
4. Терлецька Ю. Ефективність фахової діяльності викладачів вищих навчальних закладів: педагогічно-психологічний аспект. *Вища школа*. 2014. № 1. С. 81–89.
5. Положення про організацію освітнього процесу в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2018. 77 с.
6. Будіянський М. Мотивація як умова становлення професійно-кар'єрної орієнтації. *Формування професіоналізму майбутнього фахівця в контексті вимог Болонського процесу*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 22–23 травня 2008 р. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2008. 329 с.
7. Morozov V. The philosophy innovation in teaching process. *Higher education Ukraine*. 2014. № 2. P. 36–39.

REFERENCES

1. Verbytskyi A. A., Nechaev N. P. (1986) Pedahohyka, psykholohyia y zadacha sovershenstvovanyia uchebnoho protsessu v vuze [Pedagogy, psychology and the task of improving the educational process at the university]. *Osnovy pedahohyky y psykholohyy v vysshei shkole*. Moskva, 1986. S. 13–23. [in Russian]
2. Shymkova I. V. (2014) Orhanizatsiia samostiinoi navchalno-piznavalnoi diialnosti maibutnikh uchyteliv tekhnolohii u protsesi vyvchennia fakhovykh dystsyplin [Organization of independent educational and cognitive activity of future teachers of technology in the process of studying professional disciplines]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Vinnytsia, 2014. 20 s. [in Ukrainian].
3. Sulym I. F. (2005) Strukturuvannia zmistu osvity v protsesi orhanizatsii samostiinoi poza audytornoj roboty studentiv pedahohichnykh koledzhiv SShA. [Structuring the content of education in the process of organizing independent extracurricular work of students of pedagogical colleges in the United States] *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohika i psykholohiia*. 2005. Vyp. 13. S. 133–135. [in Ukrainian].
4. Terletska Yu. (2014) Efektyvnist fakhovoi diialnosti vykladachiv vyshchych navchalnykh zakladiv: pedahohichno-psykholohichni aspekt. [The effectiveness of professional activity of teachers of higher educational institutions: pedagogical and psychological aspect]. *Vyshcha shkola*. 2014. № 1. S. 81–89. [in Ukrainian].
5. Polozhennia pro orhanizatsiiu osvithnoho protsesu v Natsionalnii akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni Bohdana Khmelnytskoho. [Regulations on the organization of the educational process at the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky]. Khmelnytskyi: Vyd-vo NADPSU, 2018. 77 s. [in Ukrainian].
6. Budiianskyi M. (2008) Motyvatsiia yak umova stanovlennia profesiino-kariernoj orientatsii [Motivation as a condition for the formation of professional and career orientation]. *Formuvannia profesionalizmu maibutnoho fakhivtsia v konteksti vymoh Bolonskoho protsesu*. Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 22–23 travnia 2008 r. Odesa: ONU imeni I. I. Mechnykova, 2008. 329 s. [in Ukrainian]
7. Morozov V. (2014) The philosophy innovation in teaching process. *Higher education Ukraine*. 2014. № 2. P. 36–39. [in English]